

НОВІ НАПРЯМИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ЗІСТАВНА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Статтю присвячено висвітленню теоретико-методологічних засад нового мовознавчого напрямку — зіставної лінгвокультурології: визначенню витоків цієї лінгвістичної дисципліни та окресленню епістемологічних проблеми її становлення, а також обґрунтуванню філософсько-методологічних і лінгвометодологічних основ зіставної лінгвокультурології.

Ключові слова: українське мовознавство, зіставна лінгвокультурологія, філософсько-методологічні основи мовознавства, мовознавчий напрям.

В одній зі своїх статей відомий російський лінгвоконцептолог і лінгвокультуролог С. Г. Воркачов, підбиваючи проміжні підсумки двадцятирічної методологічної еволюції та предметної експансії лінгвокультурології¹, вбачає настільки тісний зв'язок між лінгвоконцептологією і лінгвокультурологією, що вважає за доцільне об'єднати їх у новий напрям — лінгвокультурну концептологію, у чому, власне, є певний сенс². Можна частково погодитися і з тезою С. Г. Воркачова про те, що згадані мовознавчі напрями є автохтонними російськими нововведеннями, які «циркулюють виключно в російськомовному науковому просторі»³, оскільки в західній науковій традиції культурологію називають «культурною антропологією», а лінгвокультурологію — «антропологічною лінгвістикою». Однак незрозумілим і недоречним у науковому дискурсі видається ніби якийсь іронізування автора щодо поширення лінгвоконцептології та лінгвокультурології в пострадянському просторі, зокрема українському (автор чомусь бере українську «мову» в лапки)⁴. Ми пропонуємо в цій розвідці виклад розроблених

¹ Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология : современное состояние, проблемы, вектор развития // Известия РАН : Сер. лит. и яз.— 2011.— Т. 70. № 5.— С. 64–74. На думку С. Г. Воркачова, «днем народження» російської лінгвокультурології вважається вихід у світ 1991 р. в Інституті мовознавства АН СРСР збірника статей за редакцією Н. Д. Арутюнової «Логический анализ языка. Культурные концепты».

² Як вважає С. Г. Воркачов, відмінність між лінгвокультурологією та лінгвоконцептологією полягає в тому, що лінгвокультурологія вивчає лінгвокультуру в цілому, натомість лінгвоконцептологія досліджує лише окремі фрагменти лінгвокультури головним чином у зіставному аспекті (Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология : становление и перспективы // Известия РАН : Сер. лит. и яз.— 2007.—Т. 66. № 2.— С. 18). При цьому лінгвокогнітологічні дослідження мають типологічну спрямованість і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень, а лінгвокультурологія орієнтується передусім на вивчення специфічного у складі ментальних одиниць і спрямована на опис відмінних семантичних ознак конкретних концептів (Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация.— М., 2003.— Вып. 24.— С. 7).

³ Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология...— С. 64–65.

⁴ Цитуємо дослівно: «Возникнув в начале 90-х в Российской Федерации, лингвокультурология как “гибридная” научная дисциплина мало-помалу распространилась на значительную часть постсоветского пространства, где русский язык еще в ходу в качестве

нами⁵ теоретико-методологічних засад нового напрямку — зіставної лінгвокультуроології⁶, що є безпосереднім фактом опрацювання методологічних проблем нових лінгвокультуроологічних дисциплін не лише в Росії, де на сьогодні захищено лише одну докторську дисертацію⁷, присвячену висвітленню окремих питань теоретичного підґрунтя зіставно-лінгвокультуроологічних студій, а й за її межами⁸.

1. Витоки зіставної лінгвокультуроології, епістемологічні проблеми її становлення. Виокремленню зіставно-лінгвокультуроологічного напрямку в галузі лінгвокультуроології сприяв вихід антропологічних досліджень за межі окремої мовної культури в міжкультурний простір. Це пов'язано передусім з тим, що навіть праця одного з піонерів лінгвокультуроології — В. В. Воробйова⁹ — значно втрачає верифікаційну цінність через мономовність фактичного матеріалу. Натомість зіставний підхід вважається «найефективнішим способом дослідження своєрідності концептуалізації світу в різних мовах»¹⁰, оскільки проблема взаємозв'язку мови й культури значною мірою пов'язана з пошуком універсального й специфічного у сприйнятті дійсності носіями різних лінгвокультурних традицій. Зіставне вивчення мов і культур дозволяє розкривати їхні особливості, бо «саме зіставлення рідної мови і “своєї” культури з іншою мовою та з “чужою” культурою допомагає звернути увагу на їх несхожість із твоєю “власною” культурою, пропонуючи нове осмислення навколишнього світу, — усувається ілюзія єдино можливого бачення світу, збагачуючи та розширюючи власне світобачення і світовідчуття»¹¹.

2. Сутність зіставної лінгвокультуроології, її мета. Чіткої та усталеної дефініції зіставної лінгвокультуроології поки що не існує. Г. М. Алімжанова визначає зіставну лінгвокультуроологію як «самостійну інтердисциплінарну галузь науки синтезувального типу, яка вивчає в зіставному ракурсі на матеріалі двох і більше мов взаємодію мови й культури як цілісних структур за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні настанови, вивчає взаємодію мов і культур у їх функціонуванні»¹². Як бачимо, ця дефініція є розмитотою: незрозуміло, по-перше, як тлумачить дослідниця поняття «системні методи»; по-друге, не визначено, з якою метою має досліджуватися взаємодія мови й культури двох і більше лінгвосоціумів; по-третє, якщо вже зазначено, що при ви-

обшнауцного койне [...], и даже воспроизводится на украинской “мове”...» (Воркачев С. Г. *Российская лингвокультурная концептология*... — С. 65).

⁵ Йдеться про виконане нами докторське дослідження «Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультуроології».

⁶ Зіставна лінгвокультуроологія тільки-но починає набувати конкретних контурів (див., напр.: Алімжанова Г. М. *Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы* : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Алматы, 2010. — 50 с.; Воробьев В. В. *Сопоставительная лингвокультурология : генезис, перспективы развития // Язык и межкультурные коммуникации*. — Уфа, 2002. — С. 40–48; Гукетлова Ф. Н. *Зооморфный код культуры в языковой картине мира (на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков)* : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 2009. — 53 с.; Коцюба З. Г. *Рефлексия побутовой świadомости в різномовному проverbsьальному просторі (від універсального до національного)*. — Л., 2010. — 472 с.; Маслова В. А. *Лингвокультурология*. — М., 2001. — 208 с.; Мізін К. І. *Людина в дзеркалі компаративної фразеології*. — Кременчук, 2011. — 448 с.; Чубур Т. А. *Теоретические основания лингвокультурологических сопоставительных исследований* : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Воронеж, 2011. — 46 с.).

⁷ Див.: Чубур Т. А. *Знач. праця*.

⁸ Див.: Алімжанова Г. М. *Знач. праця*; Мізін К. І. *Знач. праця*.

⁹ Воробьев В. В. *Лингвокультурология*. — М., 2008. — 336 с.

¹⁰ Кочерган М. П. *Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство*. — 2004. — № 5–6. — С. 12.

¹¹ Гукетлова Ф. Н. *Знач. праця*. — С. 10.

¹² Алімжанова Г. М. *Знач. праця*. — С. 6.

вченні мови й культури слід орієнтуватися на сучасні пріоритети і культурні настанови, то потрібно було б уточнити, на які конкретно; по-четверте, незрозуміло, що криється під тезою «взаємодія мов і культур у їх функціонуванні», оскільки її можна тлумачити як натяк на те, що взаємодію мови й культури потрібно вивчати виключно у функціональному аспекті, хоча лінгвокультурна інформація значною мірою акумулюється на рівні мови; по-п'яте, не уточнено, чи ця взаємодія мови й культури повинна досліджуватися лише на певному синхронічному зрізі, чи має залучатися і діахронічний аспект вивчення лінгвокультурологічних одиниць.

Мету зіставної лінгвокультурології вбачають у забезпеченні комунікативної компетенції представників конкретних мов і культур за допомогою вираженої в мові національної культури¹³. Утім, при такому формулюванні мети складається враження, що зіставна лінгвокультурологія має передусім лінгводидактичні цілі та завдання, хоча для цього мовознавчого напрямку ключовою є триада «(етно)культура — (етно)свідомість — мова». Діалектичний взаємозв'язок цих трьох феноменів визначається окремо існуючим світом, що оточує людину, людською свідомістю, в якій цей світ репрезентований, та мовою як лінгвокогнітивним континуумом, де концептуалізація світу людиною представлена мовними одиницями (також у їх уживанні), оскільки «структури мови референційно співвіднесені зі світом свідомості, в якому репрезентований реальний світ — фізичний та ідеальний»¹⁴. Тому метою зіставної лінгвокультурології є: 1) виявлення культурного тла мовної одиниці, що дає змогу співвіднести поверхові структури мови з їх глибинною сутністю; 2) опис культурного простору крізь призму мови й дискурсу; 3) встановлення культурного тла комунікативного простору; 4) визначення способів, якими мова втілює у своїх одиницях, зберігає та транслює культуру; 5) ідентифікація втілення в живій національній мові матеріальної культури й менталітету, які виявляються в мовних процесах та в їх подвійній спадкоємності з мовою і культурою етносу¹⁵.

3. Об'єкт і предмет вивчення зіставної лінгвокультурології. У зв'язку з відсутністю усталеної дефініції зіставної лінгвокультурології проблемним досі залишається визначення об'єкта та предмета дослідження останньої. Дещо дискусійним є твердження, що об'єктом вивчення зіставної лінгвокультурології є взаємодія мови, культури й людини¹⁶, а предмет її дослідження становить сукупність базових опозицій двох і більше культур, архетипних уявлень, зафіксованих у міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних і релігійних дискурсах, відображених у мовних, комунікативних одиницях, а також специфіка цих одиниць (внутрішня форма, структура, рівнева належність, сполучуваність, частотність використання, асоціативний ореол тощо), яка виявляється на матеріалі двох і більше мов¹⁷. Тут слід зауважити, по-перше, що зіставна лінгвокультурологія — це насамперед мовознавча дисципліна, тому формулювання об'єкта її дослідження як взаємодії мови, культури й людини є занадто широким і потребує уточнення саме для специфіки зіставної лінгвокультурології; по-друге,

¹³ Воробьев В. В. Сопоставительная лингвокультурология : генезис, перспективы развития.— С. 45.

¹⁴ Колесов И. Ю. Актуализация зрительного восприятия в языке : когнитивный аспект (на материале английского и русского языков) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— Барнаул, 2009.— С. 12–13.

¹⁵ Алимжанова Г. М. Зазнач. праця.— С. 61.

¹⁶ Мова — транслятор культурної інформації та частина культури; культура являє собою результат пізнання людиною світу і себе в його матеріальному та духовному виявах; людина є творцем, користувачем мови й культури.

¹⁷ Алимжанова Г. М. Зазнач. праця.— С. 37.

у предметі дослідження зіставної лінгвокультурології не визначено, на що саме повинен бути спрямований у ній пошук.

Урахування цих моментів дає змогу визначити об'єктом дослідження зіставної лінгвокультурології втілення культур різних етносів у мовних одиницях (передусім в етно- та лінгвокультуронасичених одиницях — метафорах, фразеологічних одиницях (далі — ФО), пареміях тощо), категоріях і відношеннях між ними, а предметом — репрезентацію та інтерпретацію втілення певної культури в мові й мовленні на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії.

4. Дослідницькі принципи зіставної лінгвокультурології. Основними принципами, на яких ґрунтується зіставна лінгвокультурологія, науковці називають експланаторність, антропоцентризм, етноцентризм і функціоналізм. Крім цього, слушно додати ще два принципи: власне лінгвокультурологічний (необхідність аналізу об'єкта культури, маніфестованого в мові, як єдності мовної і позамовної сутності) та принцип інакшості (доцільність урахування при зіставно-лінгвокультурологічному підході ідеї інакшості, яка реалізується в такому судженні: матеріали одного етносу свідчать про те, що поняття в ньому представлене інакше, ніж у мові іншого етносу)¹⁸.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що зіставно-лінгвокультурологічне дослідження має ґрунтуватися передусім на таких принципах порівняльного вивчення споріднених і неспоріднених мов¹⁹: 1) принцип зіставлюваності (збалансованість ступенів вивчення порівнюваних мов; визначення функціонально подібних мовних явищ у зіставлюваних мовах; раціональне поєднання різних підходів при порівнянні мов); 2) принцип системності (доцільність зіставлення парадигматичних угруповань: окремі елементи мови слід порівнювати в межах парадигматичних угруповань, тобто вивчати як частини останніх); 3) принцип термінологічної адекватності (необхідність визначення термінів для адекватного позначення зіставлюваних явищ в обох мовах); 4) принцип достатньої глибини порівняння (виявлення всіх подібностей і відмінностей порівнюваних мовних явищ, оскільки чим глибше аналізуються зіставлювані факти, чим більше уваги приділяється кожному з них, тим більше шансів виявити в них нове, не розкрите у плані одномовного аналізу); 5) принцип урахування функціональних стилів (доцільність залучення для контрастивного аналізу текстів одного функціонального стилю); 6) принцип територіальної необмеженості (нерелевантність для зіставного аналізу просторової локалізації мов); 7) принцип синхронічності; 8) принцип простоти (розроблення єдиної метамови опису зіставлюваних фактів, зрозумілої представникам порівнюваних лінгвокультур); 9) принцип скорочення (необхідність зіставлення мовних явищ, зрозумілих і доступних представникам досліджуваних лінгвокультур); 10) принцип урахування фацилітації²⁰ та міжмовної інтерференції.

5. Базові одиниці зіставної лінгвокультурології. Серед базових одиниць зіставної лінгвокультурології вчені називають «національну мовну картину світу», «(лінгвокультурний) концепт», «лінгвокультурему», «національну мовну особистість». На відміну від лінгвокультурології, де ці одиниці набули епістемологічного значення, у галузі зіставної лінгвокультурології вони повинні виявляти ще й характеристики, які уможливають виконання ними однієї з ос-

¹⁸ Там же.— С. 70.

¹⁹ Юсуфов У. К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков.— М., 1988.— С. 9.

²⁰ Фацилітація (англ. facilitation — «полегшення») — це протилежний до інтерференції процес, коли рідна мова полегшує вивчення нерідної мови.

новоположних функцій контрастивних досліджень — функцію еталона зіставлення (*tertium comparationis*).

Показово, що в зіставній лінгвокультурології кожна з названих одиниць може претендувати на роль *tertium comparationis*, що підтверджують численні лінгвокультурологічні студії, проведені на матеріалі різних мов. Однак перші дві з цих одиниць-ідей не можуть повною мірою претендувати на статус основи зіставлення через їхні «розмиті» дефініції та закладені в них дублетні характеристики, що створює часто термінологічну плутанину²¹. У зв'язку з цим найбільш системно до зіставно-лінгвокультурологічних досліджень можна підійти за допомогою двох феноменів — (національної) мовної особистості й (лінгвокультурного) концепту, оскільки вони відображають «ментальність і менталітет узагальненого носія природної мови» та надають «дослідницький інструмент для відтворення прототипного образу “людини-мовця”»²².

6. (Національна) мовна особистість. Проблема мовної особистості — одна з тих, що найактивніше розробляються як у лінгвокультурології, так і в когнітивній лінгвістиці, оскільки вона тісно пов'язана з мовною картиною світу (далі — МКС). Значного поступу при розробленні концепції мовної особистості досягли Ю. М. Караулов та його школа «Російська мовна особистість».

У лінгвокультурології проблема мовної особистості докладно висвітлена В. В. Воробйовим, але ця ідея при зіставному дослідженні має, на наш погляд, слабку позицію: поняття «(національна) мовна особистість» і «представник лінгвокультури / носій мови / інформант», «національний характер», «(національна) мовна свідомість», «менталітет / ментальність» часто дублюються в антропологічних дослідженнях. Особливо це стосується понять «мовна особистість» — «нація / етнос», якими, наприклад, В. В. Воробйов²³ послуговується паралельно. Тому гострої потреби впровадження до епістемологічного апарату лінгвокультурології ще одного дослідницького інструмента — (національної) мовної особистості як феномену, що поєднує наведені вище поняття або їх дублює, не існує. Немає також сенсу вибудовувати інваріант лінгвокультурної особистості за значної динаміки розвитку культури, а отже, й мови. Очевидно, доцільніше було б говорити про (національну) мовну особистість певної епохи. До того ж не визначено критеріїв, за якими мають зіставлятися мовні особистості різних народів. Тому навіть тоді, коли дослідження виконується в руслі нових антропологічних дисциплін, зручніше послуговуватися традиційними поняттями «національний характер», «менталітет» тощо.

7. (Лінгвокультурний) концепт. Питання природи, типології та функціонування концептів — надзвичайно важливі для сучасного мовознавства. Висвітлення концептологічної проблематики в сучасних лінгвістичних студіях свідчить, що більшість учених відмовилася від вузького, поняттєво-дефініційного, розуміння терміна «концепт». Проте можна зустріти значні розбіжності в його тлумаченні. Так, проблема опрацювання поняття «концепт» вивела дослідників у річище двох основних підходів — психолінгвістичного, або лінгвокогнітологічного (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, Й. А. Стернін та ін.), та народно-етно-

²¹ Найбільш невизначеною є лінгвокультурема, тому мовознавці прагнуть скоригувати її за рахунок нових ідей. Тут слід згадати таку одиницю лінгвокультурології, як акумулема (Аврамова В. Акумулема — базовая единица лингвокультурологии // Рус. яз. за рубежом. — 2007. — № 6. — С. 55).

²² Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филол. науки. — 2001. — № 1. — С. 71.

²³ Воробьев В. В. Лингвокультурология. — С. 162.

графічного, або лінгвокультурологічного (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Ю. С. Степанов та ін.)²⁴.

Показово, що в більшості лінгвістичних шкіл збігаються сутнісні ознаки концепту: 1) ідеальність (концепт — структура свідомості); 2) неоднорідність концептів (світ, знання про який структуровані в цьому ментальному утворенні, є надзвичайно різноманітним); 3) здатність транслюватися в різні сфери (мистецтво, релігія, право, наука тощо); 4) специфіка, зумовлена належністю концептоносія до кількох соціальних груп; 5) гетерогенна будова, виокремлення в структурі концепту кількох шарів, граней, аспектів тощо.

Ці характеристики концепту враховуються при лінгвокультурологічному аналізі мовного матеріалу, оскільки в сучасній лінгвістиці лінгвокультурологічна парадигма невід'ємна від когнітивно-інтерпретаційної. Це визначає міждисциплінарний статус концепту, яким послуговуються в лінгвокогнітології²⁵, лінгвокультурології та лінгвокультурній концептології²⁶.

²⁴ С. Г. Воркачов диференціює при цьому поняття «культурний концепт» і «лінгвокультурний концепт», оскільки перше належить до культурології і не передбачає обов'язкової вербалізації, а може знаково втілюватися в будь-яких семіотичних формах (поведінкових, предметних тощо), тимчасом як друге обов'язково пов'язане з мовними засобами реалізації. Саме лінгвокультурний концепт, на думку вченого, є одиницею дослідження зіставної лінгвоконцептології (Воркачов С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели).— Волгоград, 2003.— С. 19). Однак ці положення С. Г. Воркачова є дещо сумнівними. Певні застереження викликає передусім поняття «культурний концепт», оскільки важко знайти приклади «чистих» культурних концептів (тим більше, якщо враховувати те, що будь-які семіотичні форми, навіть не маючи мовного вираження, так чи інакше можна семантизувати за допомогою мовних знаків). При цьому подібні «термінологічні шедеври» підхоплюються адептами відомих шкіл, тоді як дещо критичніший підхід пішов би лише на користь. Це стосується і культурного концепту, оскільки, згідно із законом діалектики, теза передбачає антитезу. Отже, якщо декларується культурний концепт, то має бути і безкультурний (акультурний, некультурний) концепт (на зразок: концепт — антиконцепт, прислів'я — антиприслів'я тощо). А це вже нонсенс, бо концепт формують насамперед культурні чинники.

²⁵ Представники лінгвокогнітологічного напрямку інтерпретують концепт як одиницю оперативної свідомості. Головною в цьому тлумаченні концепту є вказівка на його цілісність. Концепти відображають зміст отриманих знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини та результати пізнання нею навколишнього світу у вигляді певних одиниць, «квантів» знання. У зв'язку з цим Р. Лангакер зазначає, що концепт — це ментальна структура, яка містить у собі когнітивну синергетику логічного й чуттєвого відображення світу (Langacker R. Concept, Image and Symbol : The Cognitive Basis of Grammar.— Berlin ; Now York, 1991.— P. 28). Представники лінгвокультурологічного напрямку розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою. Лінгвокультурний концепт відрізняється від інших ментальних одиниць акцентуванням ціннісного елемента (Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики.— Воронеж, 2001.— С. 75–80). Це розуміння концепту сформувалося під впливом ідей лінгвокультурології, основним завданням якої є «втягування» культурної інформації з мовних одиниць, а культурна інформація може бути представлена в номінативних одиницях мови культурними семами, культурним фоном, конотаціями й культурними концептами (Опарина Е. О. Лингвокультурология : Методологические основания и базовые понятия // Язык и культура.— М., 1999.— Вып. 2.— С. 34). На думку В. І. Карасика та Г. Г. Слишкіна, лінгвокультурний концепт відрізняється від інших одиниць, якими послуговуються лінгвокультурологи, своєю ментальною природою. Якщо запропонована Є. М. Верещакінін і В. Г. Костомаровим логоепістема є елементом значення слова й локалізується в мові, а введена В. В. Воробйовим лінгвокультурема визначається як одиниця міжрівнева, тобто така, що не має певної локалізації, то концепт є одиницею свідомості. «Саме у свідомості здійснюється взаємодія мови й культури, тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним дослідженням» (Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Знач. праця.— С. 76).

²⁶ Кононова И. В. Структура и языковая репрезентация британской национальной морально-этической концептосферы (в синхронии и диахронии) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— СПб., 2010.— С. 7–8.

Протиставлення «когнітивний концепт — лінгвокультурний концепт», яке декларується, з одного боку, представниками когнітивної лінгвістики, а з другого боку, — лінгвокультурологами, є, на наш погляд, певною мірою необ'єктивним. Згідно з цим протиставленням, будь-який лінгвокультурний концепт є когнітивним, оскільки співвідноситься з певними структурами свідомості, але лише когнітивний концепт вважається лінгвокультурним, бо він виявляє ціннісну кваліфікацію. Таке розмежування когнітивного й лінгвокультурного концептів заперечує позиція самих же когнітологів, які, розуміючи концепт як структуру організації знань, прагнуть до опису концептосфери як певним чином упорядкованої сукупності концептів. Проте концептосфера є частиною культури, а культура облігаторно включає категорію цінностей. Отже, знання, організовані та репрезентовані концептом, не можуть бути представлені без культурного, а відтак і ціннісного складника, тому якщо концепт є продуктом культури, то не варто, на наш погляд, наголошувати на таких його характеристиках, як «культурний», «лінгвокультурний» тощо.

Кожний дослідник уносить до дефініції концепту свої нюанси, своє бачення проблеми, хоча суть концепту, як ментального психокультурного «згустку» знань певного народу, в цілому не змінюється. Тому для уникнення такої термінологічної плутанини слід послуговуватися неускладненим додатковими кваліфікаціями терміном «концепт». Нам, зокрема, близьке визначення концепту як складного (багатовимірного) ментального утворення (смислу), позначеного культурною специфікою, що має ім'я (вираження в мові) (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. М. Манакін, А. М. Приходько, О. О. Селіванова та ін.). Концепту приписують якісно різні складники: поняттєвий, перцептивно-образний та ціннісний (валоративний) (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, А. М. Приходько та ін.).

Саме в цій іпостасі концепт, на наш погляд, є найадекватнішою ідеєю, а водночас інструментом дослідження зіставної лінгвокультурології, тому при лінгвокультурологічному вивченні аксіологічного аспекту усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов ми обрали як *tertium comparationis* окремі універсальні, але разом з тим лінгвокультурно релевантні та недосліджені концепти²⁷. До того ж концепт, що важливо для зіставної лінгвокультурології, може виконувати на ментальному рівні, тобто на рівні когнітивної (концептної) картини світу, функцію *tertium comparationis*²⁸.

8. Філософсько-методологічна база зіставної лінгвокультурології. У сучасному мовознавстві спостерігається єдність позиції науковців, відомих фахівців з проблеми вивчення взаємозв'язку мови й культури (М. Ф. Алефіренко, В. В. Воробйов, С. О. Кошарна, В. В. Красних, В. А. Маслова та ін.), щодо того, що методологічним підґрунтям зіставного аналізу лінгвокультурологічного матеріалу є вчення В. фон Гумбольдта про мову як «дух народу» та теорія лінгвальної відносності Сепіра–Уорфа.

Учення В. фон Гумбольдта ми ставимо на перше місце не лише хронологічно, але й за його науковим значенням насамперед для мовознавства. Так, об'єктом аналізу в межах зіставної лінгвокультурології є питання, започатковані в працях цього геніального вченого. Ці питання активно обговорювалися протя-

²⁷ Мізін К. І. Знач. праця.— С. 293–333.

²⁸ Зіставлення лінгвосоціотичних систем потребує ще й визначення *tertium comparationis* на вербальному рівні, тобто на рівні МКС. Тут еталонний характер має поняття семантичного поля і пов'язане з ним поняття семантичного множника — семи (Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства.— К., 2006.— С. 84).

гом XIX–XX ст. і не втрачають своєї актуальності й нині ²⁹. Саме феноменальні за своєю прогностичністю ідеї В. фон Гумбольдта, розвинені й удосконалені його послідовниками або тією чи іншою мірою запозичені й використані представниками різних антропологічних шкіл і напрямів, стали тими основами, на яких ґрунтуються методологічні засади зіставної лінгвокультурології. З лінгвістичною концепцією В. фон Гумбольдта безпосередньо пов'язаний ще й такий методологічний принцип, як антропоцентризм ³⁰, згідно з яким людина розглядається як центр і найвища мета світобудови. Антропоцентризм вважається однією з основних настанов сучасної лінгвістики та базовим принципом, який залучається мовознавчими дисциплінами, зокрема і зіставною лінгвокультурологією, для вивчення кореспонденції мови й культури в їх тісному взаємозв'язку.

9. Учення про мову як «дух народу». Основою для зародження вчення В. фон Гумбольдта та його послідовників (Ф. І. Буслаєв, Й. Л. Вайсгербер, Г. Глінц, Г. Гольц, О. О. Потєбня, Й. Тріп та ін.), згідно з яким мова являє собою «дух народу», стала філософська концепція «духу народу» (Й. Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель та ін.) ³¹. Мова, згідно з цією концепцією, є дзеркалом культури, історичною пам'яттю про соціально значущі події в людському житті, виразником і зберігачем несвідомого стихійного знання про світ, оскільки «вона бере активну участь у всіх найважливіших моментах культурної творчості — виробленні уявлень про світ, їх фіксуванні й подальшому осмисленні» ³². Проте людська мова розглядається В. фон Гумбольдтом не лише як «дух народу», але і як його енергія, бо «мову слід розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), а як продукт, що творить (створює) (Erzeugung)» ³³. Це положення сприяло подальшому розумінню мови, по-перше, як енергетичної субстанції в синергетичній концепції теорії «всєдності» ім'яславців (С. М. Булгаков, О. Ф. Лосєв, В. С. Соловйов, П. О. Флорєнський та ін.), по-друге, як «живої» енергії (Ф. С. Бацевич, Л. М. Гумільов, К. Кастанеда, В. М. Манакін, В. М. Москалюк, О. В. Філатович та ін.), а також багато в чому визначило становлення когнітивно-семіологічної теорії «живого Слова» М. Ф. Алефіренка ³⁴. В Україні ідеї В. фон Гумбольдта значною мірою визначили науковий кругозір Н. В. Бардіної, Ф. С. Бацевича, І. О. Голубовської, В. М. Манакіна.

Ми також спираємося на гумбольдтівське розуміння мови як духовної реальності, живої діяльності людського духу, єдиної енергії народу. При цьому під

²⁹ На думку О. А. Радченка, розвиток мовознавства XX ст. слід було б назвати «історією повернення до Гумбольдта» (Радченко О. А. Лінгвофілософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство // Вопр. языкознания.— 2001.— № 3.— С. 108), оскільки його ідеї стали ближчими дослідникам, які переконалися в перспективності погляду на мову як на складник культури: багато культурних феноменів, насамперед ціннісно навантажених смислових утворень, просто не вдається описати, ігноруючи мову. При цьому основні етнолінгвістичні ідеї В. фон Гумбольдта чекають ще на адекватну інтерпретацію лінгвофілософами сучасності, бо думка, висловлена Л. Вайсгербером у 1929 р., актуальна й нині: «Геніальне творіння В. фон Гумбольдта залишається більшою мірою знаменитим, ніж зрозумілим» (Weisgerber L. Muttersprache und Geistesbildung.— Göttingen, 1929.— S. 4).

³⁰ Див. про це: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми.— Полтава, 2008.— С. 39.

³¹ Власне, сам термін, як і поняття, запозичені В. фон Гумбольдтом, найімовірніше, у Й. Г. Гердера (пор.: Herder J. G. Abhandlung über den Ursprung der Sprache.— Stuttgart, 1966.— S. 77, 80).

³² Постовалова В. И. Лінгвокультурологія в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры.— М., 1999.— С. 30.

³³ Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию.— М., 2000.— С. 69.

³⁴ Алефіренко Н. Ф. «Живое» слово : Проблемы функциональной лексикологии.— М., 2009.— 344 с.

«духом народу» розуміємо креативну енергію цього народу, одним із основних джерел якої є мова (мовленнева діяльність)³⁵. Ця енергія в кожному етносі має свій ритм. Л. М. Гумільов називає його пасіонарністю³⁶, під якою він розуміє біохімічну енергію живої істоти біосфери. Біофізичні коливання етносу є його креативною енергією, рушійною силою прогресу й культури. Ця сила керує етносом, впливаючи на кожного індивіда. «Дух» етносу «пронизує» людину як біодуховну істоту на рівні трьох її тіл, впливаючи на вербалізацію об'єктивного світу, оскільки енергія мови етносу скеровується й підживлюється загальним його ритмом. З цим ритмом синхронізуються когнітивні й мовомисленнєві процеси індивіда, формуючи як його (мовну) свідомість, так і етносу.

10. Теорія лінгвальної відносності Сепіра–Уорфа. Методологічним підґрунтям аналізу мовного матеріалу крізь призму зіставної лінгвокультурології вважається також гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра–Уорфа, яка виникла на ґрунті ідей американської етнолінгвістики. Але передувала цій гіпотезі, як ми зазначали вище, філософська концепція «духу народу»³⁷.

Основна теза гіпотези Сепіра–Уорфа криється в словах американського антрополога Е. Сепіра, який писав: «Насправді “реальний світ” значною мірою неусвідомлено будується на основі мовних норм певної групи [...] Ми бачимо, чуємо, сприймаємо так чи інакше ті або інші явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства передбачають цю форму вираження»³⁸. Послуговуючись метафорою Х. Ортеги-і-Гассета, можна стверджувати, що кожний народ по-своєму розчленовує різноманіття світу, «по-своєму нарізає і ділить його»³⁹. Учень Е. Сепіра Б. Л. Уорф розвинув ідеї вчителя, виклавши їх у найбільш дискусійному в ХХ ст. принципі «лінгвальної відносності».

Основні положення гіпотези Сепіра–Уорфа були занадто прогресивними й неприйнятними для панівних протягом ХХ ст. позитивістських настроїв структурно-семантичного мовознавства, тому вони піддавалися різкій критиці. Ця критика гіпотези Сепіра–Уорфа майже повністю припинилася в кінці минулого століття внаслідок поширення постмодерністських ідей наукового еkleктизму, а на початку ХХІ ст. отримала активну підтримку дослідників мови, насамперед лінгвокультурологів.

Назвімо основні положення В. фон Гумбольдта про мову як «дух народу» та гіпотези лінгвальної відносності Сепіра–Уорфа, близькі нам з погляду світоглядних позицій:

- 1) мова — це зовнішній вияв духу народу, бо мова народу є його дух, а дух народу є його мова;
- 2) пізнання світу залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його;
- 3) у кожній мові закладено своє світобачення, і вона стає посередником між людиною та зовнішнім світом;

³⁵ Мізін К. І. Знач. праця.— С. 165.

³⁶ Гумілев Л. Н. Етногенез и биосфера Земли.— М., 2008.— С. 415.

³⁷ Утім, І. Верлен серед світоглядних основ мовного релятивізму називає не лише ідеї В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера та американської етнолінгвістики (Ф. Боас, Ф. Шафф та ін.), але й, наприклад, «світ ідей» Платона, сенсуалізм Дж. Локка, німецьку ідеалістичну філософію (Й. Г. Гердер, І. Кант та ін.), «народну психологію» (Г. Штайнгаль, М. Лацарус та ін.), гештальтпсихологію (В. М. Вундт), логічний позитивізм (Л. Вітгенштайн), екзистенціалізм (М. Гайдеггер), герменевтику (Г. Г. Гадамер) (*Werlen I. Sprachliche Relativität. Eine problemorientierte Einführung.*— Tübingen ; Basel, 2002.— 625 S.).

³⁸ Сепір Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии.— М., 1993.— С. 261.

³⁹ Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода // Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия?— М., 1991.— С. 347.

4) системи понять, що існують у свідомості людини, а відтак і існуючі особливості її мислення визначаються тією конкретною мовою, носієм якої є ця людина.

При цьому зазначимо, що ми не беззастережно приймаємо всі положення про мову Е. Сепіра та Б.Л. Уорфа, як, власне, і В. фон Гумбольдта та неогумбольдтіанців. На наше переконання, слова, як кванти енергії, пов'язують людину з навколишнім світом, залишаючи в кожному слові (антропосемантичну) частинку енергії як індивіда, так і етносу. В цьому сенсі мова є потужним джерелом когнітивної енергії людини, спрямованої на категоризацію та концептуалізацію останньою об'єктивного світу, але не єдиним. Є ще мислення. Мова формує лише мовну свідомість, але не свідомість у цілому. Потрібно при цьому врахувати також те, що деякі універсальні когнітивні стратегії, наприклад перцептивні, іманентно властиві людині від народження, від її природи. Тому часто людина може бачити більше, ніж це їй могла б дозволити її мова⁴⁰.

Згідно з гіпотезою лінгвальної відносності, представник певної лінгвокультури членує світ такими категоріями, якими дозволяє йому це робити його мова, де не лише нівелюється роль мислення при пізнанні людиною навколишнього світу, але й не визначено місце (етно)свідомості⁴¹. Тому ця гіпотеза піддається нищівній критиці⁴². Слід визнати, що жодна з лінгвістичних концепцій так запекло не критикувалася, як гіпотеза лінгвального релятивізму. Водночас мовознавці визнають, що з цією гіпотезою «не покінчити простим наклеюванням на неї ярлика, що вона “хибна” або “ідеалістична”»⁴³, оскільки «самі помилки Уорфа набагато цікавіші від заявлених банальностей»⁴⁴. Імовірно, саме через це гіпотеза Сепіра–Уорфа отримала в кінці ХХ ст. новий імпульс свого розвитку⁴⁵.

На наш погляд, серйозних аргументів для повного заперечення будь-якого сенсу гіпотези Сепіра–Уорфа, що спостерігаємо, наприклад, у праці С. Пінкера⁴⁶, не існує. Причина нехтування положеннями цієї гіпотези деякими дослідниками лежить у площині її широких інтерпретаційних меж. Вагомим аргументом, що слугує не на користь гіпотези лінгвальної відносності, є універсальність когнітивних процесів людини, тому не можна без заперечень сприйняти крайній вияв інтерпретаційної межі згаданої гіпотези, згідно з яким різним мовам відповідають різні типи пізнавальних процесів. М. Ф. Алефіренко пропо-

⁴⁰ У зв'язку з цим слушно згадати обережний підхід до положень лінгвального детермінізму в строгому їх формулюванні з боку когнітивних психологів. Так, Р. Солсо дослідив, що в мові дані номіновано два кольори — мола (яскравий, теплий колір) та мілі (темний, холодний колір). Однак носії цієї мови здатні розпізнати і фокальні кольори (Solso P. *L. Когнитивная психология*.— М., 2002.— С. 360).

⁴¹ Показово, що між європейською й американською релятивістськими теоріями також убачаються розбіжності: європейській лінгвофілософській традиції властиве «м'якше» розуміння мовного релятивізму, оскільки тут простежується менше суперечливих висновків і положень (див. про це: Остапович О. Я. Олександр Потебня і «новий мовний релятивізм» // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна : Сер. «Філологія».— Х., 2010.— № 910. Вип. 60.— Ч. 1.— С. 51).

⁴² Див., напр.: Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о «лингвистической относительности», «языковой картине мира» и «марксистско-ленинском языкознании»: Подступы к сущности языка.— М.; Нью-Йорк, 2006.— 822 с.

⁴³ Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика.— М., 1968.— С. 20–21.

⁴⁴ Блэк М. Лингвистическая относительность: Теоретические воззрения Бенджамена Л. Уорфа // Новое в лингвистике.— М., 1960.— Вып. 1.— С. 212.

⁴⁵ Див. праці, напр.: Hymes D. *Ethnography, linguistics, narrative inequality: Toward an understanding of voice*.— London, 1996.— 270 p.; Lee P. *The Whorf Theory Complex: A Critical Reconstruction*.— Amsterdam, 1996.— XIX, 323 p.; Lucy J. A. *Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*.— Cambridge; New York, 1996.— 328 p.; Salzman Z. *Language, Culture, & Society: An Introduction to Linguistic Anthropology*.— Third Edition.— Boulder, 2003.— 368 p.

⁴⁶ Pinker S. *The Language Instinct*.— New York, 1994.— 494 p.

нує «пом'якшити» це положення даними експериментальних досліджень, які свідчать про те, що відмінності в мисленні зумовлені відмінностями в поширених у тій чи іншій культурі видами діяльності, тому слід говорити не про лінгвальну, а про «діяльнісну відносність»⁴⁷. Хоча, власне, якщо відкинути інтерпретаційні варіанти й звернутися до першоджерел, то Л. Вайсгербер — найпалкіший і найпоследовніший учень В. фон Гумбольдта — зазначав: «Ми запитували себе про місце мови в креативному поступі суспільства, яке нею послуговується, і відшукали тут основне: мова передає всім носіям спільне *бачення світу* (курсив наш. — К. М.) відповідно до своєї внутрішньої форми, *бачення світу*, яке багато в чому відрізняється від інших мов»⁴⁸. Німецький іменник *Weltauffassung* у Л. Вайсгербера, крім відповідника «бачення світу (світобачення)», може мати мінімум ще два варіанти перекладу українською мовою — «світосприйняття» та «світорозуміння». Отже, всі три терміни ґрунтуються на одному понятті — «пізнання», але Л. Вайсгербер говорить не про те, що різним мовам відповідають різні типи пізнавальних процесів, заперечуючи універсальність когнітивних механізмів людини, а про те, що інформація, яка надходить до представників різних лінгвокультур спільними каналами світосприйняття, опрацьовується в їхній свідомості, зазнаючи впливу внутрішньої форми мови, під якою учений розумів усю сукупність смислів мови, що акумульовані в поняттєвому каркасі її лексики та в синтаксичних формах. Це дозволяє сучасним лінгвофілософам стверджувати, що саме структура мови визначає межі національної картини світу⁴⁹.

11. Антропоцентризм як одна з основних настанов сучасної лінгвістики. Передумовою і водночас підґрунтям принципу антропоцентризму є антропологічна природа мови, адже на відміну від іманентно-семіологічного підходу до вивчення мови (мова репрезентована «в самій собі та для себе» як система різних одиниць) та теоантропокосмічного підходу (залучення максимально широкого екзистенційного і поняттєвого контекстів аналізу мови — «Бог, людина, світ») при антропологічному підході мова досліджується в тісному зв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її духовним світом⁵⁰. При цьому антропологічна природа мови враховується й пояснюється в науці порізного. Спробу одухотворення, міфологізації мови, приписування їй рис людини, але не введення в теорію самої людини можна розглядати лише як підступи до антропологічної парадигми⁵¹. Важливо, щоб об'єктом дослідження в науці про мову стала людина, яка вивчається в аспекті володіння мовою, бо людина визначається саме через мову, що інтерпретується як «конструктивна властивість людини» (В. фон Гумбольдт). Вивчення мови, на думку В. фон Гумбольдта, «не містить у собі кінцевої мети, а разом з усіма іншими галузями слугує вищій і спільній меті поєднаних прагнень людського духу, меті пізнання людством самого себе та свого ставлення до всього видимого й прихованого навколо себе»⁵².

⁴⁷ Алефиренко Н. Ф. Знач. праця. — С. 297.

⁴⁸ Weisgerber L. Op. cit. — С. 89.

⁴⁹ Мельникова А. А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности. — СПб., 2003. — С. 24.

⁵⁰ Постовалова В. И. Знач. праця. — С. 28.

⁵¹ Караулов Ю. Н. «Четыре кита» современной лингвистики, или О предпосылках включения «языковой личности» в объект науки о языке (от содержания науки к ее истории) // Соотношения частнонаучных методов и методологии в филологической науке. — М., 1986. — С. 43.

⁵² Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М., 1985. — С. 383.

Антропоцентризм разом з експансіонізмом, неофункціоналізмом та експланаторністю є однією з головних настанов (епістема⁵³) сучасного мовознавства⁵⁴. Домінування принципу антропоцентризму в сучасних лінгвістичних розвідках значною мірою завдячує працям В. фон Гумбольдта, який ще два століття тому писав: «Людина думає, відчуває й живе лише в мові, тому вона повинна спочатку сформуватися мовою»⁵⁵.

Антропоцентризм у мовознавстві ґрунтується на усвідомленні того, що мова «створена за мірками людини, і цей масштаб закарбовується в самій організації мови; згідно з ним мова й повинна вивчатися»⁵⁶. На думку О. О. Тараненка, «людина взагалі», з позицій якої відображається в мові дійсність, виступає не в пасивно-споглядальному, а в активно-перетворювальному ставленні до дійсності», тому «у мові відображається, позначається, класифікується і диференціюється те і так, щоб і як потрібно людині від природи, що необхідно їй для існування та господарювання»⁵⁷.

Отже, релевантним для розуміння принципу антропоцентричності мовних знаків є той факт, що при відображенні об'єктивної дійсності в поле зору потрапляють найважливіші для людини властивості та грані світу, які й номінуються в мові. Людський чинник є головним критерієм відбору об'єктів відображення. Тому картина світу — це не просто відображення, адекватне дійсності, а відображення, поставлене в залежність від людини. Саме людина, за М. Гайдеггером, «задає міру та приписує норму»⁵⁸. Це означає, що суб'єктивність стає найважливішою характеристикою картини світу, і коли що-небудь потрапляє до картини світу людини, то вже цей факт свідчить про її зацікавленість, спрямованість на певний предмет або явище. Ці міркування повністю екстраполюються, на нашу думку, на МКС як на видове поняття⁵⁹. Відповідно на природній мові не можна описати «світ як він є», бо мова первісно задає своїм носіям картину світу, до того ж кожна мова — свою⁶⁰.

Наголосимо, що саме принцип антропоцентризму передбачає опертя поняттєво-термінологічного апарату зіставної лінгвокультурології на такі поняття, як концепт, мовна особистість, МКС, культурні цінності, внутрішня форма слова та ін., оскільки крізь призму цієї дисципліни мова розглядається в широкому екзистенційному й поняттєвому контексті буття людини.

12. Лінгвометодологічна база зіставної лінгвокультурології. Найбільшу епістемологічну проблему — опрацювання процедурних засад власного методу — зіставна лінгвокультурологія успадкувала від лінгвокультурології, оскільки

⁵³ Селіванова О. О. Знач. праця.— С. 66.

⁵⁴ Тут слід визнати, що в Україні ще до загальної «моди» на антропоцентризм з'явилися розвідки, присвячені викладу суті цього принципу. Це дослідження О. О. Тараненка, де автор разом з антропоцентризмом розкриває сутність ще двох принципів — егоцентризму й соціоцентризму, пропонуючи об'єднати ці принципи світобачення людини під одним — «принципом господаря» (Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови // Мова і культура.— К., 1986.— С. 120–122).

⁵⁵ Humboldt W. von. Über den Nationalcharakter der Sprachen.— Darmstadt, 1963.— Bd 3.— S. 77.

⁵⁶ Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразований // Бенвенист Э. Общая лингвистика.— М., 2002.— С. 15.

⁵⁷ Тараненко О. О. Знач. праця.— С. 122.

⁵⁸ Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе.— М., 1986.— С. 106.

⁵⁹ Згадаймо думку О. С. Кубрякової, що МКС більшою мірою нагадує не дзеркало, а автопортрет, який створює художник, дивлячись у дзеркало (Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения.— М., 1997.— С. 77).

⁶⁰ Падучева Е. В. Феномен Анны Вежицкой // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание.— М., 1996.— С. 5.

досі не розроблено більш-менш усталених і водночас верифікаційно надійних процедур лінгвокультурологічного аналізу.

На сьогодні є лише три праці, в яких запропоновано лінгвокультурологічні методи дослідження фактичного матеріалу: М. Л. Ковшової, Т. О. Чубур та Г. М. Алімжанової⁶¹.

М. Л. Ковшова є послідовницею Московської фразеологічної школи, очолюваної В. М. Телія. Зазначимо, що зародження лінгвокультурологічних центрів на базі фразеологічних шкіл є показовим, оскільки саме ФО як знак вторинної номінації значною мірою насичена культурними смислами, бо вона здійснює своєрідне коло — від зародження на перетині мови й культури до актуалізації в мовленні культурних смислів. Тому не дивно, що в межах Московської, Белгородської, Тульської, Волгоградської та інших фразеологічних шкіл формуються лінгвокультурологічні центри.

На думку М. Л. Ковшової, лінгвокультурологічний метод дає змогу комплексно описати мовну й культурну семантику ФО, змоделювати процеси, які відбуваються при вживанні цієї одиниці в мовленні, виявити особливості її знакової функції. Суть лінгвокультурологічного методу у фразеології дослідниця вбачає насамперед у вивченні процесу культурної інтерпретації ФО, або референції до предметної галузі культури, та в дослідженні змісту, який створюється в результаті цього. Особливого значення в опрацюванні лінгвокультурологічного методу М. Л. Ковшова надає створенню лінгвокультурологічного коментаря, покликаного цілісно описати ФО як знак мови й культури, акцентуючи увагу на її особливій, культурній, знаковій функції. Втім, запропоновані М. Л. Ковшовою методики культурної інтерпретації ФО та її лінгвокультурологічного коментування є єдиними процедурами, які можна ідентифікувати з лінгвокультурологічним методом. Хоча й тут слід висловити певні застереження: декларуючи лінгвокультурологічний метод, авторка не пропонує епістемологічно нічого нового, бо згадані процедури належать до методики її дослідження, мета якого досягається за допомогою інших, традиційних, методів. Так, для виявлення культурної інтерпретації ФО, яка розкриває шлях до їх культурної конотації, М. Л. Ковшова послуговується описовим і зіставним методами та компонентним, етимологічним, контекстним, концептним аналізами.

Т. О. Чубур здійснює зіставно-лінгвокультурологічний аналіз концепту «людина культурна» на основі чотирьох методів: 1) дискурсивної інтеграції; 2) асоціативної інтеграції; 3) прагматичної дезінтеграції; 4) когнітивної інтеграції.

На основі методу дискурсивної інтеграції встановлюється компонентний склад слова, що вивчається, аналізується лексичний склад його однорідних і уточнювальних членів у широкому корпусі типових висловлень, щоб виявити психологічно реальне значення цього слова.

За допомогою методу асоціативної інтеграції виявляється семний склад слова на основі аналізу асоціативних висловлень, які ілюструють, пояснюють який-небудь компонент у структурному складі семми.

На основі методу прагматичної дезінтеграції відшукується реальне психолінгвістичне значення досліджуваного слова із залученням аналізу прагматичних імплікацій у нетипових емоційно забарвлених висловленнях з метою верифікування семного складу значень цього слова, а також виявлення й уточнення його емотивно-оцінних характеристик.

⁶¹ Ковшова М. Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— М., 2009.— С. 7, 17; Чубур Т. А. Знач. праця.— С. 5; Алимжанова Г. М. Знач. праця.— С. 82.

В основі методу когнітивної інтеграції лежить процедура посемного зіставлення значень усіх лексичних одиниць, які входять до номінативного поля аналізованого концепту, зі значенням ключового слова для виявлення когнітивних ознак цього концепту як явних, тобто зафіксованих у структурі значення ключового слова, так і прихованих значень лексем, що становлять номінативне поле цього концепту.

Як бачимо, за декларованими Т. О. Чубур новими комплексними методами лінгвокультурологічних зіставних досліджень, покликаних стимулювати розвиток теоретичних основ лінгвокультурології, криються поширені нині контекстний (перші три з названих вище методів) та концептний (четвертий метод) аналізи. При цьому перший і третій методи значною мірою дублюють один одного, другий метод дублює як метод контекстного аналізу, так і метод асоціативного (психолінгвістичного) експерименту, а четвертий метод є ні чим іншим, як частиною методики, яка залучається в межах концептного аналізу при зіставних дослідженнях.

Г. М. Алімжанова запропонувала у своїй праці як основний метод при зіставно-лінгвокультурологічному підході до вивчення явищ мови зіставно-функціональний метод, суть якого полягає у вивченні й описі однієї мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою (мовами) з метою встановлення її специфічності та визначення на тлі системних властивостей і особливостей структурної організації зіставлюваних лінгвістичних об'єктів їх семантичного потенціалу, а також у вивченні функціональної значущості тих чи інших мовних одиниць, тобто у виявленні ролі, яку вони відіграють у висловленні, завдань, що їх вони виконують, мети, якої вони досягають⁶². Іншими словами, зіставно-функціональний метод спрямований насамперед на виявлення відмінностей між двома порівнюваними мовами та встановлення розбіжностей на рівні функціонування лінгвокультурологічних одиниць. Як бачимо, зіставно-функціональний метод у трактуванні Г. М. Алімжанової є елементарним поєднанням зіставного та функціонального методів, хоч у його дефініції слід було б чітко виписати акценти зіставно-лінгвокультурологічного аналізу мовних одиниць, оскільки дослідниця саме для цього і застосовує такий метод.

Отже, викладене вище дозволяє стверджувати, що надійного як лінгвокультурологічного, так і зіставно-лінгвокультурологічного методу поки що не розроблено, тому вчені послуговуються низкою методів дослідження мовного матеріалу, які доповнюють один одного, оскільки взаємодія мови й культури настільки багатоаспектна, що пізнати її природу, функції, генезис за допомогою одного методу неможливо. У зв'язку з цим ми пропонуємо при зіставно-лінгвокультурологічному аналізі мовних одиниць, зокрема ФО, застосовувати взаємодоповнювальні методи й прийоми, які забезпечують комплексний і адекватний аналіз фактичного матеріалу: загальнонаукові методи (інтроспективний, прийоми дедукції та індукції); лінгвістичні методи (зіставний, описовий методи, концептний аналіз, метод асоціативного експерименту та кількісний аналіз). Водночас для ґрунтовного вивчення семантики ФО слід залучити комбінацію таких лінгвістичних методів, як компонентний, інтерпретативний, контекстний та етимологічний аналізи.

Пропоноване нами комбінування методів збільшує імовірність одержання науково достовірних результатів. Поєднання структурно-семантичного вивчення мовних явищ з концептним аналізом, який репрезентує антропологічну (когнітивну) парадигму лінгвістики, є особливістю методологічної бази досліджен-

⁶² Алімжанова Г. М. Знач. праця.— С. 82.

ня. Ми поділяємо думку О. В. Бондарка про те, що розвиток когнітивної семантики не лише не суперечить системно-структурному підходу, а, навпаки, передбачає його, оскільки вони можуть поєднуватись як із погляду опису засобів формального вираження мовних значень, так і з погляду системного моделювання семантичних категорій мови й мовлення⁶³.

Таким чином, у цій статті ми торкнулися основних питань, які стосуються опрацювання теоретико-методологічних засад нового мовознавчого напрямку — зіставної лінгвокультурології: визначено її витоки й окреслено епістемологічні проблеми її становлення, обґрунтовано філософсько-методологічні та лінгвометодологічні засади цієї лінгвістичної дисципліни. Встановлено, що найбільшими епістемологічними проблемами зіставної лінгвокультурології є, по-перше, розроблення процедурних принципів власного методу, по-друге, пошук оптимальної одиниці (категорії, моделі, поля тощо) як основи порівняння мов і культур різних етносів, тобто ідентифікація *tertium comparationis* (основи / еталона порівняння).

(Кременчук)

К. І. MIZIN

NEW DIRECTIONS IN THE UKRAINIAN LINGUISTICS: KONTRASTIVE LINGUOCULTUROLOGY

The paper is devoted to the coverage of theoretic and methodological principles of a new linguistic direction — contrastive linguoculturology: determination of the sources of this linguistic discipline and pointing out epistemological problems of its formation, as well as substantiation of philosophic-methodological and linguomethodological fundamentals of contrastive linguoculturology.

Keywords: contrastive linguoculturology, epistemology, linguomethodology, philosophic-methodological fundamentals, linguistic direction.

⁶³ Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : На материале русского языка.— М., 2002.— С. 25–33.